

Neda Stefanović

UPOTREBA NULTE I ISKAZANE KATAFORSKE ZAMENICE

Sažetak

U ovom radu bavićemo se rečenicama koje sadrže kataforsku ličnu zamenicu za treće lice u funkciji subjekta, odnosno, zamenicu koja koreferiše sa imenicom kojoj prethodi u diskursu. Kataforska zamenica se upotrebljava ređe od uobičajenog tipa anafore u kom zamenica sledi za imenicom sa kojom koreferiše, te je i manje istraživana. U ovom radu bavićemo se razlikama u mogućnosti upotrebe i prihvatljivosti nulte i iskazane kataforsche zamenice. Rezultatima pilot istraživanja potvrdili smo pretpostavku da, upravo zbog specifičnih strukturalnih ograničenja u upotrebi katafore, koja za uobičajenije tipove anafore ne važe, razlike u mogućnosti upotrebe nulte i iskazane kataforsche zamenice donose uvide o markiranosti iskazane zamenice u odnosu na nultu, što je naročito značajno u slučajevima ambigvitnog značenja, odnosno, u slučajevima sa više potencijalnih koreferenata. Rezultati pokazuju da je, za objašnjenje percipiranja nulte i iskazane zamenice, potrebno uzeti u obzir dodatne faktore, poput diskursne kontrastivnosti, pored onih na kojima se zasnivaju postojeće hipoteze, kao što su faktori linearne bliskosti i sintaksičke pozicije koreferen(a)ta. Ovim uvidima pokušaćemo da upotpunimo opštu teoriju anafore, te procesuiranja koreferisanja u jeziku, što je ujedno i cilj ovog istraživanja.

Ključne reči: *anafora, katafora, razrešenje, ambigvitet, nulta zamenica, iskazana zamenica*

Uvod

Predmet ovog rada su rečenice koje sadrže kataforsku zamenicu, koja se nalazi ispred svog imenskog koreferenta u rečenici, i to neiskazanu, odnosno nultu, s jedne (primeri 1, 3), i iskazanu, s druge strane (primeri 2, 4). Zanimaće nas najpre konteksti u kojima kataforska zamenica ima samo jednog mogućeg imenskog koreferenta (1, 2), a potom i konteksti u kojima se kataforska zamenica može razrešiti u smeru više od jednog mogućeg koreferenta (kao u primerima 3 i 4), kao i razlika između paralelnih (1, 3) i ne-paralelnih, kontrastivnih (2, 4) diskursnih odnosa. I nulta i iskazana zamenica ispitane su u svakom od navedenih uslova.

- (1) Dok je pričala o knjizi koju voli, Ana je pretraživala fioku.
- (2) Iako ona ne voli da čita, Ana je pričala o romanu koji joj se svideo.
- (3) Dok je pričala o knjizi koju voli, Ana je Mariji pokazivala svoju bogatu biblioteku.
- (4) Iako ona ne voli da čita, Ana je Mariji pričala o romanu koji joj se svideo.

Iako se nulta i iskazana zamenica nalaze na sličnoj poziciji na skali kognitivne bliskosti (Ariel, 1988), između ova dva oblika zamenice ipak postoji stepen razlike, te se iskazana zamenica odnosi na koreferenta koji je za jedan stepen manje kognitivno blizak. Zbog toga, u kontekstima gde je zamenica ambigviteta, pretpostavlja se da upotreba iskazane zamenice signalizira sklonost ka razrešenju u smeru manje diskursno salijentnog koreferenta, što je, prema hipotezi o poziciji antecedenta, pozicija objekta (Carminati, 2002).

Pitanje razrešenja anafore u širem smislu, što obuhvata i zamenice koje prethode svom koreferentu i one koje slede za njim, jedno je od najznačajnijih pitanja u lingvistici jer nam pruža dragocene uvide u proces razumevanja jezika. Kataforska zamenica je pogodna za dodatno istraživanje teorija razrešenja anafore iz nekoliko razloga. Najpre, postoje stroža ograničenja za upotrebu katafore nego za anaforu u užem smislu. Osim toga što postoje sintaksička ograničenja, po kojima se kataforska zamenica ne može naći u upravnoj već samo u zavisnoj rečenici (Trnavac, Taboada 2016), verujemo da kataforska zamenica, zbog većeg broja faktora koji upravljaju njenim razrešenjem, jasnije oslikava da iskazana zamenica traži opravdanje za svoju markiranost u svojstvima odgovarajućeg koreferenta, te da ova karakteristika, a ne samo sklonost ka manje istaknutom koreferentu, upravlja njenim razrešenjem, što je teza koju ćemo argumentovati rezultatima istraživanja koje u ovom radu započinjemo pilot-upitnikom. Drugi razlog zašto je kataforska pozicija zamenice pogodna za preispitivanje postojećih teorija o razrešenju anafore jeste pomenuto postojanje suprotstavljenih težnji u ovoj poziciji. S jedne strane, postoji hipoteza

o poziciji antecedenta (Carminati, 2002), prema kojoj nulta zamenica teži koreferentu na poziciji subjekta a iskazana koreferentu na poziciji objekta, dok s druge strane postoji pretpostavka da kataforska zamenica teži razrešenju u smeru prvog, to jest linearno najbližeg potencijalnog koreferenta (Fedele, Kaiser, 2014).

U ovom radu, mi ćemo iskoristiti specifičnosti kataforske pozicije zamenice da preispitamo teorije o razrešenju anafore u širem smislu. Naša pretpostavka je da je hipotezu o razrešenju nulte zamenice prema subjektu, te iskazane prema objektu, potrebno dopuniti, odnosno, da je nulta zamenica zapravo fleksibilnija, dok iskazana nosi markiranost za koju traži opravdanje u markiranosti koreferenta kako bi rečenica koja je sadrži bila prihvatljiva, ili kako bi razrešenje bilo uspešno. Zbog toga smo uzeli u obzir i dve vrste diskursnih odnosa u rečenicama koje smo ispitivali: s jedne strane imamo paralelni odnos, uveden veznikom *dok*, kao u primerima (1) i (3), a s druge strane imamo ne-paralelnost i kontrastiranje iskazano dopusnim veznikom *iako*, kao u primerima (2) i (4). Naša prva predikcija bila je da će neambigvitna zamenica, odnosno ona koja u diskursu ima samo jednog mogućeg koreferenta, biti manje prihvatljiva kao iskazana u paralelnim nego u kontrastivnim kontekstima, dok će kao nulta zamenica biti jednako prihvatljiva u oba slučaja. Druga predikcija bila je da će ambigvitna iskazana zamenica pokazati manju težnju ka razrešenju u smeru objekta ukoliko se nalazi u kontrastivnom kontekstu, koji pruža obrazloženje za markiranost, istovremeno omogućavajući zadržavanje topika i razrešenje ka linearno najbližem potencijalnom koreferentu, dok će nulta zamenica, ponovo, pokazati ustaljeno ponašanje, budući da se u njenom slučaju poklapa težnja ka subjektu, najbližem potencijalnom koreferentu, i najvećoj kognitivnoj bliskosti. Budući da je logički prihvatljivo značenje moguće izvesti i u neambigvitnim paralelnim kontekstima sa iskazanom zamenicom, kao i u ambigvitnim kontekstima sa razrešenjem u smeru objekta, nismo očekivali da uslovi koje smo testirali pokažu potpunu promenu u odnosu na uobičajeno procesuiranje kataforskih zamenica i odbacivanje uobičajenih težnji. Očekivali smo, ipak, postojanje izvesne razlike u ponašanju nulte i iskazane zamenice, što su rezultati pilot-istraživanja i pokazali.

Rad je organizovan na sledeći način. U sledećem odeljku predstavimo teorijsku pozadinu istraživanja razrešenja anafore u širem smislu, kao i druge teorijske stavove značajne za pozicioniranje istraživanja koje je ovim radom započeto. Takođe ćemo, u istom odeljku, predstaviti i metodološke postavke pilot-istraživanja koje je sprovedeno, faktore koje smo kontrolisali i one koje smo ispitivali, i razloge zašto je odabran takav pristup. Naredni odeljak

sadržaje analizu rezultata pilot-istraživanja, implikacija ovih rezultata i smernica za dalje istraživanje. Nakon toga, predstavimo diskusiju o rezultatima, njihovoj teorijskoj relevantnosti i značaju. Poslednji odeljak predstavljaće zaključak.

Teorijsko-metodološke postavke

Kataforsko referisanje, odnosno referisanje ličnom zamenicom koja prethodi imenskoj reči sa kojom koreferiše, u literaturi jeste istraživano detaljno, ali ni približno intenzivno kao uobičajeniji kontekst pojavljivanja anaforske zamenice, u kom ona sledi za svojim imenskim koreferentom. Još je manja pažnja posvećena razlici između kataforskog referisanja nultom i iskazanom zamenicom u jezicima koji dopuštaju ispuštanje subjekatske zamenice, odnosno *pro-drop* jezicima, u koje spadaju i BHS jezici, a što je naročito značajno u kontekstima u kojima je zamenica ambigvitna, odnosno, u kojima ima više imenskih izraza sa kojima je moguće da zamenica koreferiše. U ovom delu rada, pokušaćemo da svoje istraživanje stavimo u kontekst postojećih istraživanja, te da objasnimo metodologiju sprovedenog pilot istraživanja i planiranog daljeg istraživanja kojima ćemo pokušati da damo doprinos postojećim teorijama o kataforskoj potrazi za koreferentom, te o ponašanju nulte i iskazane anaforske zamenice u širem smislu, i opšte teorije koreferisanja i procesuiranja jezika.

Pregled literature

Anafora u širem smislu označava proces koreferisanja između anaforske zamenice i antecedenta, odnosno koreferenta, koji se nalazi u diskursu, i od čijeg značenja zavisi značenje anaforske zamenice (Huddleston, Pullum, 2002: 1453). Pojam „antecedent” sugerise da koreferent prethodi zamenici u diskursu (lat. *ante* – ispred, pre), što isključuje kataforu, zbog čega ćemo u ovom radu prednost davati uopštenijem izrazu „koreferent”, osim kada se radi o imenima hipoteza. Proces razrešenja anaforske zamenice u širem smislu spada u endoforu, budući da se koreferent traži u diskursu a ne u stvarnosti, dok bi upućivanje na referenta iz realnog okruženja spadalo pod egzoforu i uključivalo deiktičku, a ne anaforsku zamenicu (Schmoltz, 2015: 12). U užem smislu, anafora se odnosi samo na one slučajeve u kojima zamenica u diskursu sledi za imenskim izrazom na koji se odnosi (Partee, 2014). Proces koreferisanja između zamenice koja dolazi ispred

imenskog izraza na koji se odnosi i tog izraza naziva se kataforom (Schmoltz, 2015: 11). Osim neophodnosti preciziranja da li se pod anafom misli na uži pojam koji obuhvata i poziciju u rečenici, ili na širi pojam koji se odnosi na svako diskursno referisanje zamenicom, postoje još neka značenja istog pojma koja je potrebno razdvojiti od predmeta našeg rada. U generativnoj gramatici, anafom se naziva samo koreferisanje uz pomoć reflektivne zamenice (Partee, 2014). Osim toga, u literaturi o književnosti, anafom se naziva stilska figura ponavljanja na početku stiha (Kostić 2023).

Koreferisanje predstavlja jedno od osnovnih sredstava za postizanje koherentnosti u diskursu (Hobbs, 1979). Koherentnost nema strogu definiciju, premda se u većini literature pominje postojanje semantičke povezanosti između komunikativnih događaja (Wang, Guo, 2014). U koherentnom diskursu se mogu javiti različite vrste odnosa. Distinkcija između paralelnih i ne-paralelnih odnosa istraživana je, na primer, kao moguće objašnjenje za ponašanje različitih eliptičnih struktura (Kehler 2000). Za naše istraživanje, razlika između ovih odnosa biće značajna zbog pretpostavke da ne-paralelni, kontrastivni odnos omogućava opravdanje za korišćenje iskazane zamenice, u neambigvitetnom kontekstu, odnosno opravdanje za postupanje u skladu sa težnjom za održanjem topika i odabirom linearno najbližeg koreferenta umesto onog na poziciji objekta.

U jezicima koji dozvoljavaju ispuštanje subjekatske zamenice, a koji se nazivaju *pro-drop* jezicima upravo zbog te karakteristike, anafora u širem smislu može biti ostvarena uz pomoć nulte ili iskazane zamenice. Nulta i iskazana lična zamenica na skali kognitivne dostupnosti nalaze se na samom kraju, te ove načine referisanja upotrebljavamo samo onda kada je referent istaknut, jasan, blizak u memoriji, što ga čini kognitivno salijentnim i najdostupnijim u potrazi za razrešenjem značenja (Ariel, 1988). Na skali datosti (Gundel, 1993), koja se od skale kognitivne dostupnosti razlikuje po tome što istaknutost referenta zasniva više na osobinama diskursa, a manje na pretpostavljenom statusu u umu govornika, nulta i iskazana anaforska zamenica zauzimaju istu poziciju kao na prethodnoj skali. Ipak, ukoliko je potrebno napraviti razliku između ova dva oblika referisanja, za nultu anaforsku zamenicu očekujemo koreferisanje sa istaknutijim i dostupnijim referentom nego za iskazanu (Rocafiguera, Bel, 2025). Iskazana zamenica nosi određen stepen markiranosti ili kontrasta (Amaral, Schwenter, 2005). Upravo je ova karakteristika iskazane zamenice, i ova razlika između nje i nultog oblika, nešto što verujemo da je potrebno dublje istražiti, kako bi se bolje shvatio proces stvaranja veza kroz diskurs i razumevanja jezika.

Kada je kontekst pojavljivanja anaforske zamenice takav da je dostupan samo jedan mogući koreferent u diskursu koji je okružuje, onda razloge za odabir između nulte i iskazane zamenice možemo tražiti u stepenu uvedenosti referenta u diskurs i njegove tematizovanosti (Stefanović 2024), (ne)postojanju druge vrste kontrasta (Mitić, Stefanović, 2025), i drugim faktorima. Međutim, ukoliko je zamenica ambigviteta, i ukoliko u bliskom diskursu postoji više potencijalnih koreferenata, onda odabir između nulte i iskazane zamenice može pomoći u razrešenju ambigviteta, iako ni tada nije isključen uticaj drugih faktora.

Najzastupljenija hipoteza o razrešenju ambigviteta nulte i iskazane anaforske zamenice jeste hipoteza o poziciji antecedenta (Carminati 2002), prema kojoj nulta anaforska zamenica ima veću sklonost ka razrešenju u smeru subjekta prethodne rečenice, a iskazana zamenica veću sklonost ka razrešenju u smeru objekta prethodne rečenice. Ove sklonosti dokazane su u različitim istraživanjima na materijalu više jezika, poput hrvatskog (Kraš, 2008), poljskog (Wolna et al., 2022), španskog (Chamorro, 2018). Pretpostavka iza ove hipoteze jeste da se nulta zamenica razrešava u smeru najsalijentnijeg, odnosno diskursno najistaknutijeg mogućeg koreferenta, a da subjekatska pozicija najčešće osigurava ove karakteristike, dok upotreba iskazane zamenice signalizira referisanje na manje salijentnog od mogućih koreferenata (Rocafiguera, Bel, 2025), što se vezuje za poziciju objekta. Hipoteza o poziciji antecedenta je trenutno najprihvaćenija kao objašnjenje sklonosti u razrešenju nulte i iskazane anaforske zamenice. Ipak, ovo pitanje i dalje ostaje otvoreno, sa još prostora za objašnjenje šta sve podrazumeva salijentnost i na koji način teče naše procesuiranje i razrešavanje ambigviteta u jeziku.

Katafora ima strože uslove za pojavljivanje od anafore u užem smislu. Najvažnije ograničenje jeste to da se ona pojavljuje u zavisnoj, a ne u upravnoj rečenici; barem kada je reč o ličnoj kataforskoj zamenici (Trnavac, Taboada 2016), premda sa prisvojnomo zamenicom može biti nešto drugačiji slučaj (Gabrovšek, 2024: 116).

Još jedna značajna razlika u razrešenju kataforske zamenice proizilazi iz njene pozicije. U razrešenju anaforske zamenice, koja se nalazi iza imenice na koju referiše, čitalac ili slušalac se vraća na prethodni diskurs, bilo u tekstu ili u svojoj memoriji, kako bi izdvojio izraz sa kojim zamenica koreferiše. Razrešenje kataforske zamenice, međutim, teče malo drugačije: ona se pojavljuje prva, te se potraga za referentom aktivira u nastavku diskursa. Zbog toga se smatra da je blizina važniji kriterijum za razrešenje ambigviteta katafore nego ambigviteta anafore (Fedele, Kaiser, 2014): budući da je potraga za koreferentom unapred aktivirana, slušalac ili čitalac

postaje sklon da prvi imenski izraz koji ispunjava osnovna ograničenja (koji se podudara sa zamenicom u rodu i broju, na primer) prihvati kao koreferišući. Ova pozicija zamenice nam, dakle, može pružiti detaljniji uvid u proces razrešenja, u razliku između nultog i iskazanog oblika, te u prirodu procesuiranja diskursa.

Metodologija rada

Istraživanje specifičnosti katafore, te karakteristika nulte i iskazane zamenice o kojima nam katafora može pružiti značajne uvode, a time i bolju sliku o koreferisanju i razumevanju veza u diskursu uopšte, započeli smo pilot-upitnikom. U ovom pilot-istraživanju učestvovalo je 5 ispitanika, starosti između 20 i 23 godine, sa teritorije jugoistočne Srbije. U planu je sprovođenje opširnijeg istraživanja koje bi obuhvatilo veći broj ispitanika iz regiona i dalo rezultate koji će biti od statističkog značaja, te bi pružilo jasni doprinos opštoj teoriji anafore.

Istraživanje je sprovedeno onlajn, preko *Google* upitnika, i sastojalo se od 96 ciljnih primera i isto toliko filera. Upitnik je bio podeljen na dva dela, a u obama delovima redosled pitanja je bio nasumičan, kako bi se izbegao uticaj blizine pojedinih primera slične strukture na odgovore ispitanika.

U prvom delu upitnika, ciljni primeri su se sastojali od rečenice u čijoj se zavisnoj klauzi nalazi kataforska zamenica, nulta ili iskazana, a u upravnoj klauzi imenska reč sa kojom ta zamenica koreferiše. Osim što su se uslovi razlikovali po tome da li je katafora izražena nultom ili iskazanom zamenicom, takođe smo pratili i razliku u tome da li rečenica izražava paralelnost (sa veznikom „dok“) ili kontrastivnost (sa veznikom „iako“), kao u primerima (1a, b) i (2a, b). Zadatak ispitanika bio je da ocene prihvatljivost ovih primera na Likertovoj skali, ocenom od 1 do 5.

1a. *Dok* je pričala o knjizi koju voli, **Ana** je pretraživala svoju fioku.

1b. *Dok* je ona pričala o knjizi koju voli, **Ana** je pretraživala svoju fioku.

2a. *Iako* inače ne voli da čita, **Ana** je pričala o romanu koji joj se dopao.

2b. *Iako* ona inače ne voli da čita, **Ana** je pričala o romanu koji joj se dopao.

U drugom delu upitnika, uslovi su bili isti kao i u prvom delu, budući da su rečenice počinjale sa „dok“, odnosno „iako“, a katafora je bila izražena nultom, odnosno iskazanom zamenicom. Međutim, u drugom delu ispitanika upravna rečenica je sadržala dva potencijalna koreferenta, kao u primerima (3a, b) i (4a, b). Stoga, zadatak ispitanika bio je da odaberu, od ponuđenih odgovora, ko izvršava radnju glagola u zavisnoj rečenici.

3a. *Dok* je pričala o knjizi koju voli, **Ana** je **Mariji** pokazivala svoju bogatu biblioteku.

3b. *Dok* je ona pričala o knjizi koju voli, **Ana** je **Mariji** pokazivala svoju bogatu biblioteku.

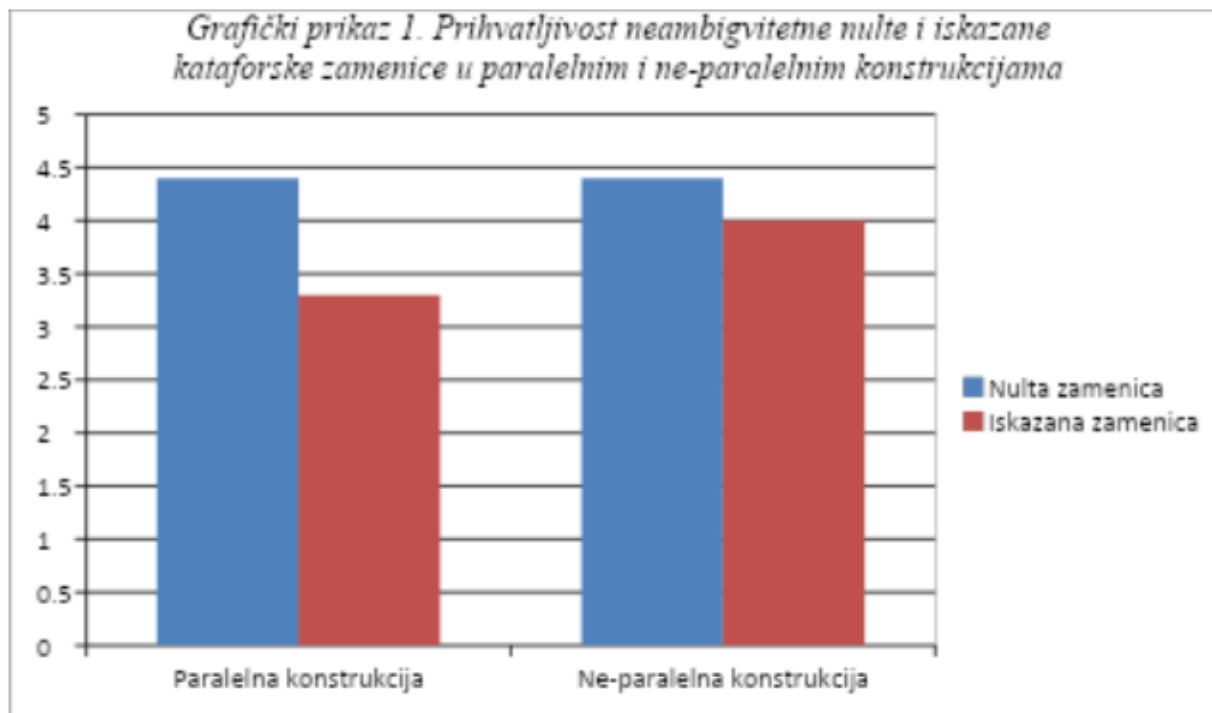
4a. *Iako* ne voli knjige, **Ana** je **Mariji** pričala o romanu koji joj se dopao.

4b. *Iako* ona ne voli knjige, **Ana** je **Mariji** pričala o romanu koji joj se dopao.

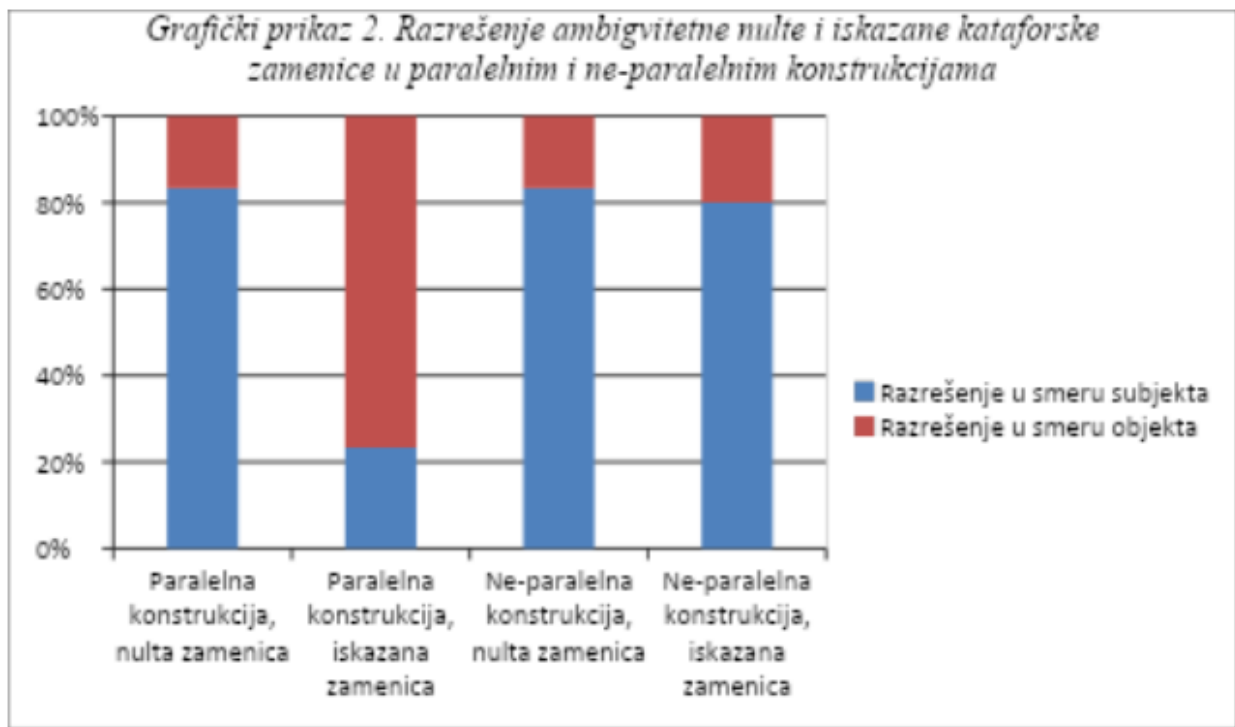
Rezultati pilot-istraživanja potvrdili su predikcije postavljene u upitniku, i ukazali na potrebu za daljim bavljenjem postavljenim istraživačkim pitanjima.

Analiza rezultata pilot upitnika

Rezultati upitnika nisu obrađeni statističkim testovima, budući da se radi o pilot-istraživanju. Ipak, rezultati su potvrdili postavljene predikcije. Prosečna ocena za rečenice sa nultom zamenicom bila je 4,4 i u rečenicama sa paralelnim i sa ne-paralelnim odnosom (kao u primerima 1a i 2a), dok je prosečna ocena za rečenice sa iskazanom zamenicom bila 4 za rečenice sa paralelnim (primer 1b), a 3,3 za rečenice sa ne-paralelnim odnosom (primer 2b). Iskazana zamenica nije samo sklona manje salijentnom koreferentu, već nosi obeležje markiranosti koje traži opravdanje pri razrešenju, zbog čega su rečenice sa iskazanom kataforskom zamenicom u prvom delu upitnika ocenjene niže u paralelnim nego u kontrastivnim konstrukcijama, što vidimo na grafičkom prikazu 1. Nulta zamenica pokazala je dosledno ponašanje u obama vrstama konstrukcija.

Drugi deo upitnika pokazuje mnogo jasniju razliku u razrešenju iskazane zamenice u paralelnim, s jedne, i ne-paralelnim kontekstima, s druge strane. Nulta zamenica je dosledno razrešivana u smeru subjekta, koji je i najbliži referent, u ambigvitetnim kontekstima. Razrešenje ka subjektu odabrano je u 25 od 30 odgovora u rečenicama sa nultom zamenicom, kako u kontekstima sa paralelnim (kao u primeru 3a), tako i sa ne-paralelnim odnosom (primer 4a). Iskazana zamenica je, pak, pokazala veću sklonost ka razrešenju u smeru objekta u paralelnim konstrukcijama, dok je u ne-paralelnim pokazala drastično veću sklonost ka razrešenju u smeru subjekta upravne rečenice. Razrešenje iskazane zamenice ka objektu odabrano je u 23 od 30 odgovora u kontekstima sa paralelnim odnosom (primer 3b), i u samo 6 od 30 odgovora u kontekstima sa ne-paralelnim odnosom (primer 4b). Razliku u rezultatima u dvama konstrukcijama vidimo na grafičkom prikazu 2.

U prvom delu pilot-upitnika, nije ni bilo očekivano da iskazana zamenica u paralelnim konstrukcijama bude ocenjena izrazito niskim ocenama. Upotreba iskazane zamenice ne čini rečenicu negramatičnom niti manje jasnom, ali, naša pretpostavka je bila da njena upotreba ipak u izvesnoj meri odskače, te čini da se ispitanik zapita zbog čega je upotrebljena, budući da je mogla biti izostavljena, i zbog toga u izvesnoj meri umanju ocenu. Ne-paralelne konstrukcije, pak, omogućavaju da se iskazana zamenica doživi kontrastivno u odnosu na uobičajenu situaciju, te je njena upotreba prihvatljivija.

U drugom delu pilot upitnika, poređenje paralelnog i ne-paralelnog odnosa nam je značajno naročito zbog toga što vidimo da razlog za razrešenje iskazane zamenice u smeru subjekta, a ne objekta, nije uopštena sklonost ka linearnoj bliskosti. Da je to slučaj, iskazana zamenica bi se razrešavala u smeru subjekta i u kontekstima sa paralelnim odnosom, to jest sa veznikom *dok*. Kako se to ne dešava, jasno je da postojanje ne-paralelnog odnosa ima značajnu ulogu, koja govori u korist našoj predikciji o potrebi za markiranim referentom.

Rezultati pilot-istraživanja potvrđuju postavljene predikcije, i ukazuju na potrebu za daljim istraživanjem pitanja razrešenja anafore. U daljim istraživanjima, od koristi bi moglo biti praćenje vremena potrebnog za odgovor, kako bi se potvrdila pretpostavka da upotreba iskazane zamenice ne aktivira samo potragu za koreferentom, već i potragu za relevantnošću njenog iskazivanja.

Primeri bi mogli biti dodatno uniformisani kako bi se izbegla interferencija sa bilo kojim faktorima koji nisu kontrolisani: na primer, ubuduće bismo izbegli dodatno korišćenje zameničkih konstrukcija koje ne ispitujemo. Osim toga, potrebno je proširiti istraživanje na veći broj ispitanika, kako bi se dobili statistički značajniji rezultati, a poželjno je i proširiti istraživanje i na druga područja u regionu, kako bi se potvrdila pretpostavka da slične sklonosti postoje u različitim narečjima BHS jezika.

Diskusija

Pilot-upitnikom na čijim se rezultatima zasniva ovaj rad započeto je istraživanje procesa razrešenja anaforske zamenice u širem smislu, kroz upotrebu karakterističnih mogućnosti za ispitivanje pojedinih faktora uticaja koje nam pruža kataforska pozicija. Rezultatima pilot-upitnika potvrđene su postavljene predikcije, te je potvrđen značaj drugačijeg pristupa i dodatnog izučavanja ponašanja nulte i iskazane anaforske zamenice.

Pitanje razlika u razrešenju nulte i iskazane anaforske zamenice nije značajno samo kao objašnjenje jedne pojave u jeziku, anafore u širem smislu. Bolje razumevanje ovog procesa pomaže nam u dubljem shvatanju procesuiranja diskursa i jezika uopšte, kroz razumevanje načina stvaranja veza u diskursu, razrešenja ambigviteta, pitanja salijentnosti i markiranosti, vraćanja na prethodno i očekivanja onoga što sledi u diskursu. Sve ovo čini pitanje anafore jednim od značajnih lingvističkih pitanja.

U pilot-istraživanju koristili smo i metodu ocenjivanja na Likertovoj skali, u prvom delu, kao i metodu pitanja prinudnog izbora (*forced-choice*), u drugom delu. Za rečenice sa neambigvitetnom kataforskom zamenicom, metoda ocenjivanja bila je pogodnija jer je koreferent jasan i jedinstven, ali je pitanje u kojoj meri je prihvatljiva upotreba nulte ili iskazane zamenice, u kontekstima gde su odnosi paralelni, s jedne, ili pak u većoj meri kontrastivni, s druge strane. Odbacivanje rečenica sa iskazanom zamenicom u paralelnim konstrukcijama kao negramatičnih nije bilo očekivano, ali, očekivali smo postojanje izvesne razlike u prihvatljivosti, koja bi odlikavala neočekivanost iskazivanja kataforske zamenice u ovoj poziciji, što su rezultati i potvrdili. Nulta zamenica je dosledno visoko ocenjivana, što je takođe u skladu sa predikcijama.

Sa druge strane, metoda prinudnog izbora bila je pogodnija za rečenice sa ambigvitetnom kataforskom zamenicom, jer je važnije pitanje bilo u smeru kog koreferenta se vrši razrešenje. Smatrali smo da ne postoji potreba da i ove rečenice dobiju ocenu na Likertovoj skali, jer je u

svakom od primera postojala mogućnost da se iskazivanje ili neiskazivanje anaforske zamenice opravda s obzirom na koreferente na različitim sintaksičkim pozicijama i različite linearne bliskosti, te smo imali razloga da smatramo da bi svaka rečenica bila ocenjena visokom ocenom. Ipak, bilo je značajnije videti u kom smeru će zamenica biti razrešena, i koja će od suprotstavljenih težnji odneti prevagu: za razrešenjem u skladu sa pozicijom antecedenta, za razrešenjem prema linearno najbližem koreferentu, ili pak za relevantnošću (ne)markiranosti.

Kataforska pozicija anaforske zamenice naročito je pogodna za istraživanje detalja koreferisanja, kao što smo pomenuli, zbog specifičnosti faktora koji upravljaju razrešenjem, kao i zbog strožih uslova za mogućnost pojavljivanja anaforskog odnosa. Stroži sintaksički uslovi onemogućavaju da se kataforska zamenica pojavi u upravnoj rečenici, zbog čega su svi primeri u našem pilot-upitniku sadržali zamenicu u zavisnoj rečenici, koja se linearno pojavljivala na prvom mestu. Međutim, pored ovog uslova koji čini koreferisanje mogućim ili nemogućim, postoje i diskursni faktori koji čine pojavljivanje zamenice u kataforskoj poziciji manje ili više prirodnim, a naročito kada se radi o iskazanoj zamenici. Prema našoj pretpostavci, relevantnost iskazivanja zamenice ne mora se tražiti samo u promeni topika, iz čega sledi sklonost ka razrešenju u smeru manje istaknute, sintaksičke pozicije objekta. Iskazivanje se, prema predikciji koju pilot-istraživanje preliminarno potvrđuje, može opravdati i kao signal za kontrastivnost, kao istaknutost referenta u nekom skupu, izdvojenost situacije od uobičajenog, i slično. Zbog toga, iako se pozicija koreferenta ne menja ni na koji način, u prvom delu istraživanja dobili smo nešto niže ocene za iskazanu zamenicu u paralelnim konstrukcijama koje ne poseduju nikakvu kontrastivnost. U dopusnim konstrukcijama, sa kontrastom date situacije u odnosu na uobičajeno, iskazana zamenica je nešto prihvatljivija. Ova slika je još jasnija u drugom delu istraživanja. U paralelnim konstrukcijama, iskazana zamenica traži koreferenta na poziciji objekta, jer je težnja za relevantnošću iskazivanja, i odstupanjem od tipične situacije zadržavanja topika kakva se javlja u primerima sa nultom zamenicom, veća od težnje ka razrešenju u smeru prvog dostupnog koreferenta. Međutim, u dopusnim konstrukcijama, relevantnost iskazane zamenice može se naći u kontrastivnosti same konstrukcije, te stoga težnja ka održanju topika, kao i ka razrešenju u smeru najbližeg referenta, mogu biti zadovoljene.

Nulta kataforska zamenica u čitavom pilot-upitniku pokazala je dosledno ponašanje. Ovakvi rezultati bili su očekivani, budući da u slučaju neiskazane zamenice ne postoje suprotstavljene težnje. U kontekstima gde je ona ambigvitetna, linearno najbliži potencijalni

koreferent je ujedno i subjekat, prema kome ova zamenica i inače pokazuje veću sklonost, a time se ujedno omogućava i održanje topika. U prvom delu upitnika, rečenice sa nultom zamenicom ocenjivane su dosledno visokim ocenama. Budući da je i u kontrastivnim rečenicama korišćenje nulte zamenice ocenjeno kao sasvim prihvatljivo, moglo bi se postaviti pitanje da li to znači da i nulta zamenica nosi neku kontrastivnost. Međutim, upravo zato što neiskazana zamenica ne može biti istaknuta ni kontrastivna, ne postoji potreba za traženjem opravdanja za istaknutost ili kontrastivnost u procesu razrešenja, pa stoga vrsta konstrukcije postaje irelevantna, što pokazuju i rezultati upitnika. Za razrešenje nulte anaforske zamenice najvažnija je kognitivna dostupnost koreferenta, koja je ovde pojačana i subjekatskom pozicijom u upravnoj rečenici, i linearnom bliskošću.

Jedan od najvažnijih zaključaka koji nam rezultati preliminarnog istraživanja pružaju, u vezi sa procesuiranjem nulte kataforsche zamenice, i razlikom između nje i iskazane zamenice, jeste sledeći. Imajući u vidu da je kataforsche pozicija specifična po tome što pokreće potragu za koreferentom u diskursu koji sledi za zamenicom, a ne u onom koji joj prethodi, iz rezultata upitnika možemo videti da nulta i iskazana kataforsche zamenica ne pokreću potragu za koreferentom na isti način. Nulta anaforsche zamenica, budući da se ne pojavljuje na površinskom nivou, ne ističe na isti način odsustvo imenskog subjekta. Ovo bi moglo da signalizira da tokom procesuiranja rečenice nismo unapred svesni čitave strukture, njene reverzibilnosti, mogućnosti da se imenski subjekat pojavi u istoj rečenici i da anafora ni ne bude prisutna. U budućim istraživanjima bi ovom pitanju mogla da se posveti veća pažnja. Razlika između procesuiranja nulte i iskazane zamenice, u ovom svetlu, može biti naročito značajna za teorije procesuiranja jezika u kojima se postavlja pitanje da li pravimo pretpostavke u realnom vremenu, ili nakon percipiranja celine popunjavamo iskaz dodatnim informacijama koje su nam potrebne. Pojava iskazane zamenice, sa druge strane, jasnije signalizira potrebu za razrešenjem, i može delovati deplasirano budući da nema prethodnog diskursa u kom bi se tražio koreferent, što može učiniti njeno razrešenje i procesuiranje nešto zahtevnijim, kada se uzme u obzir i kontrastivnost koju ova zamenica nosi, kao i postojanje mogućnosti da se iskazanom zamenicom referiše i egzoforično, na referenta u stvarnosti, što ispitanik takođe potencijalno može imati na umu kao opciju za razrešenje na početku procesuiranja rečenice. Nulta zamenica ni u kom slučaju nije manje značajna za istraživanje od iskazane. Njena mogućnost održanja topika i sklonost ka razrešenju u smeru

pozicije subjekta, ili topikalne pozicije, kao i faktori koji omogućavaju njeno neiskazivanje, predstavljaju vrlo značajna istraživačka pitanja.

Razrešenje iskazane kataforsche zamenice, sa druge strane, kao što smo već pomenuli, ne može biti u potpunosti objašnjeno postojećim hipotezama: ni onom o sintaksičkoj poziciji potencijalnih koreferenata, ni onom o njihovoj linearnoj bliskosti. Prema prvoj hipotezi, iskazana zamenica bi se uvek razrešavala u smeru objekta, a prema drugoj, dosledno bi se razrešavala u smeru subjekta, kao linearno bližeg potencijalnog koreferenta. Međutim, naši rezultati pokazuju da je u paralelnim konstrukcijama značajnu prevagu odneo objekat kao koreferent, a u ne-paralelnim subjekat. Ovakvi rezultati ukazuju da ni bliskost ni sintaksička pozicija koreferenata ne predodređuju razrešenje iskazane zamenice sami po sebi. Ako kontrastivnost rečenične konstrukcije pruži razlog za upotrebu markiranije, iskazane kataforsche zamenice, onda nestaje potreba za opravdanjem njene upotrebe kroz upućivanje na objekat kao manje očekivani i manje salijentni rečenični član, te je moguće održati topik i odmah zadovoljiti potrebu za razrešenjem tako što će se kao koreferent odabrati najbliži rečenični član. Sa druge strane, ukoliko rečenični kontekst ne pruža takvo opravdanje, kao što je slučaj sa paralelnim odnosom, onda je potrebno iskazanu zamenicu razrešiti ka objektu, kako bi se njena upotreba učinila relevantnom. Ovi rezultati nam pokazuju da u procesu razrešenja učestvuju i drugi diskursni faktori, a ne samo karakteristike pojedinačnih mogućih koreferenata, i da je u procesu razrešenja naša kognitivna predstava o situaciji sveobuhvatna i kompleksna, te da ju je potrebno dalje istraživati.

Hipoteza o poziciji antecedenta s razlogom je najprihvaćenija u proučavanju anafore, budući da se sklonost nulte zamenice ka koreferentu na poziciji subjekta, te iskazane ka onom na poziciji objekta, pokazala tačnom u različitim jezicima sveta. Nakon formulisanja ove hipoteze, ona je testirana, ne samo na različitim jezicima, već i na različite načine. Postojanje ove sklonosti je očigledno. Ipak, smatramo da postojanje ove sklonosti ne pruža potpuno obrazloženje anafore i procesa njenog razrešenja, što i rezultati našeg pilot-istraživanja pokazuju. Osim toga što je potrebno uzeti u obzir i druge faktore osim sintaksičke pozicije potencijalnih koreferenata, smatramo da je važno i dublje i potpunije istražiti i definisati pojmove diskursne salijentnosti i istaknutosti, koji su nesumnjivo važni i istraživani, ali se i dalje prilično opiru jasnom definisanju i poimanju.

Ideja o markiranosti iskazane zamenice, koja traži markiranost koreferenta kako bi njeno iskazivanje potvrdilo svoju relevantnost, potvrđena je preliminarnim istraživanjem. Ipak,

smatramo da je ovu ideju potrebno doraditi i precizirati u budućem istraživanju, te jasnije definisati pojam markiranosti, kao i pojmove salijentnosti i istaknutosti. Verujemo da je naročito značajno istražiti i uporediti različite vrste istaknutosti prema kojima iskazuju veću sklonost nulta, s jedne, i iskazana anaforska zamenica, s druge strane.

Uvid u rezultate ovog pilot-istraživanja omogućava nam informacije o poziciji i kontekstima pojavljivanja anaforske zamenice koji nisu opsežno istraživani. Međutim, pored toga, specifičnosti kataforske pozicije, kao i poređenje različitih vrsta diskursnih relacija, omogućili su nam jasniji uvid u procesuiranje i razrešenje anafore u širem smislu, a posredno i uvid u poimanje odnosa u diskursu, razrešenje ambigviteta, te u neke od principa procesuiranja jezika.

Zaključak

U ovom radu bavili smo se pitanjem razrešenja nulte i iskazane anaforske zamenice iz ugla kataforske pozicije datih zamenica, te kroz poređenje paralelnih i kontrastivnih odnosa u diskursu. Naša prva predikcija bila je da će iskazana zamenica biti manje prihvatljiva u paralelnim konstrukcijama, sa temporalnim veznikom *dok*, nego u konstrukcijama sa izvesnim stepenom kontrasta, sa dopusnim veznikom *iako*, zbog intrinzične markiranosti i kontrastivnosti ove zamenice, dok će nulta zamenica biti dosledno prihvatljiva u različitim uslovima. Druga predikcija bila je da će se, u primerima sa više potencijalnih koreferenata, pretpostavka o sklonosti iskazane zamenice ka koreferentu na poziciji objekta pokazati tačnom u paralelnim, ali ne i u konstrukcijama sa stepenom kontrastivnosti. Rezultati pilot-istraživanja potvrdili su obe predikcije. Naša pretpostavka proizašla je iz intuicija o specifičnosti vrste diskursne istaknutosti koju zahteva nulta, s jedne, i iskazana zamenica, s druge strane. Smatramo da ova razlika proističe iz svesti govornika o markiranosti upotrebe iskazane zamenice, i potrage za koreferentom koji će biti markiran, ali verujemo i da se ta markiranost koreferenta može tražiti u različitim faktorima, te da se ne može svesti na karakteristike koje postojeće hipoteze uzimaju u obzir. Smatramo i da ovakva situacija proističe iz dublje sklonosti ka pronalaženju relevantnosti svih elemenata diskursa, te da bi se mogla povezati sa proučavanjem skalarnih izraza, razrešenja ambigviteta, koreferisanja i referisanja, razumevanja diskursa.

Ispitivanjem pozicije i uslova koji dosad nisu opsežnije istraživani dobili smo nove uvide u razrešenje anafore u širem smislu, a kroz to i u procesuiranje koreferisanja, elemenata diskursa, i jezika uopšte. Rezultati pilot-upitnika pokazali su da postojeće hipoteze ne objašnjavaju razliku

u ponašanju nulte i iskazane zamenice u potpunosti, ukoliko ne uzmemo u obzir dodatne faktore koji se tiču diskursa, kao i prirode percipiranja nulte i iskazane zamenice. Ovi preliminarni uvidi ukazuju na značaj i potrebu za daljim istraživanjem anafore u širem smislu, kao i različitih lingvističkih pitanja na preseku sa pitanjem anafore, koja učestvuju u procesu njenog razrešenja, kao što su pitanje salijentnosti i diskursne istaknutosti, markiranosti, skalarnosti, ambigviteta i diskursnih odnosa.

Literatura

1. Amaral, Schwenter 2005: Amaral, P. M., Schwenter, S. A. (2005). „Contrast and the (Non-)Occurrence of Subject Pronouns”. *Selected Proceedings of the 7th Hispanic Linguistics Symposium*, Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 116–127.
2. Ariel, 1988: Ariel, M. „Referring and accesibility”. *Journal of Linguistics* 24, 65–87.
3. Boukahtem et al. 2024: Boukhatem, N. M., Buscaldi, D., Liberti, L. (2024). „Anaphora detection and resolution: Advancements and Challenges in Natural Language Processing”. *LIX*, Ecole Polytechnique, 1–25.
4. Carminati, 2002: Carminati, M. N. (2002). *The processing of Italian subject pronouns*. Boston: University of Massachusetts.
5. Chamorro, 2018: Chamorro, G. (2018). „Offline interpretation of subject pronouns by native speakers of Spanish”. *Glossa: a journal of general linguistics* 3(1). 1–16.
6. Fedele, Kaiser, 2014: Fedele, E., Kaiser, E. (2014). „Looking Back and Looking Forward: Anaphora and Cataphora in Italian”. *U. Penn Working Papers in Linguistics*, Vol. 20.1. 81–90.
7. Gabrovšek, 2024: Gabrovšek, D. (2024). „Backwards Anaphora and Backwards Ellipsis in Slovenian Multi-Clause Sentences”. *Slovenski jezik – Slovene Linguistic Studies* 16, 111–137.
8. Gundel et al., 1993: Gundel, J. K., Hedberg, N., Zacharski, R. (1993). „Cognitive status and the form of referring expressions in discourse”. *Language* 69, 274–307.
9. Huddleston, Pullum, 2002: Huddleston, R., Pullum, G. K. (2002). *The Cambridge Grammar of English Language*. Cambridge: University Press
10. Hobbs, 1979: Hobbs, J. (1979). „Coherence and coreference”. *Cognitive Science* Vol. 3, Issue 1, 67–90.

11. Kehler, 2000: Kehler, A. (2000). „Coherence and the Resolution of Ellipsis”, *Linguistics and Philosophy* Vol. 23 No. 6, Springer, 533–575.
12. Kostić, 2023: Kostić, S. M. (2023). „Stilske figure u diskursu reklamnih poruka”. *Primenjena lingvistika*. Vol. 24. 163–181.
13. Kraš, 2008: Kraš, T. (2008). „Anaphora Resolution in Croatian: Psycholinguistic Evidence from Native Speakers”. *The Sixth International Conference Formal Approaches to South Slavic and Balkan Languages 25-28 September 2008, Dubrovnik, Croatia PROCEEDINGS*. 67–72.
14. Mitić, Stefanović, 2025: Mitić, I., Stefanović, N. (2025). „Razrešenje anaforske zamenice u kontekstima sa jednorodnom i dvorodnom imenicom kao mogućim antecedentima”. *Srpski jezik: studije srpske i slovenske* 30(1), 319–333.
15. Partee, 2014: Partee, B. H. (2014). „Introduction to Issues in Anaphora”. *Formal Semantics and Anaphora, Lecture 5*. HSE presentation, Feb 19.
16. Schmoltz, 2015: Schmoltz, H. (2015). *Anaphora Resolution and Text Retrieval*. De Gruyter.
17. Stefanović, 2024: Stefanović, N. (2024). „Distribucija (ko)referišućih imeničkih i zameničkih anaforskih izraza u biografskom tekstu sa jednim referentom”. *Philologia Mediana* 16, Filozofski fakultet u Nišu, 533–547.
18. Trnavac, Taboada, 2016: Trnavac, R., Taboada, M. (2016). „Cataphora, backgrounding and accessibility in discourse”. *Journal of Pragmatics* 93, 68–84.
19. Wang, Guo, 2014: Wang, Y., Guo, M. (2014). „A Short Analysis of Discourse Coherence”. *Journal of Language Teaching and Research*, Vol. 5, No. 2, 460–465.
20. Wolna, 2022: Wolna, A., Durlik, J., Wodniecka, Z. (2022). „Pronominal anaphora resolution in Polish: Investigating online sentence interpretation using eye-tracking”. *PLoS ONE* 17(1)